

УДК:347.91/95:(347.63:343.275)

Волкова Наталія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Основний закон України передбачає, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (ч. 2 ст. 51 Конституції України) [1]. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці (ч. 1 ст. 12 Закон України «Про охорону дитинства») [2]. Якщо батьки не виконують свої обов'язки щодо виховання дитини, то одним із засобів захисту прав та інтересів дитини є позбавлення батьківських прав. Також необхідно зазначити, що аналіз судової практики розгляду справ про позбавлення батьківських прав свідчує про наявність низки проблем, що стосуються процесуального порядку розгляду зазначеної категорії справ та відсутність єдиного підходу в їх вирішенні. Вищевикладеними обставинами й обумовлюється актуальність наукового дослідження розгляду справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві.

Стан дослідження теми. В науці окремі аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав аналізувалися такими науковцями, як Л. Є. Гузь, Л.А. Кондрат'єва, Г.Я. Тріпільський та ін. вчені, які зробили значний внесок у дослідження даного питання.

Основною метою та завданням даної статті виходячи із досягнень науки цивільного процесуального права, застосування норм цивільного процесуального, сімейного законодавства та вивчення судової практики є виявлення, постановка та вирішення проблем щодо розгляду справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Позбавлення батьківських прав є можливим лише за наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 164 СК України [3], що мають вичерпний характер. Так, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поведуться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Справи про позбавлення батьківських прав підлягають розгляду та вирішенню виключно у порядку цивільного судочинства в позовному провадженні, про це свідчить ч.1 ст. 165 СК України та п. 18 Постанови Пленуму Верховного суду «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»[4] та матеріали судової практики.

Позовна заява про позбавлення батьківських прав подається до суду за правилами загальної територіальної підсудності, що визначена у ст.109 ЦПК України, а саме позов про позбавлення батьківських прав пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем перебування відповідача.

Якщо разом з вимогою про позбавлення батьківських прав, пред'являється вимога про

стягнення аліментів, що допускається відповідно ч. 2 ст. 166 СК України, то такий позов може бути пред'явлений за місцем проживання позивача відповідно до ч. 1 ст. 110 ЦПК України.

Суб'єкти, які мають право звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав визначені ч. 1 ст. 165 СК України, це один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Перелік осіб, якій визначений вищенаведеної норми законодавства носить вичерпний характер, тому будь – які інші особи не мають права на звернення до суду з вимогою про позбавлення батьківських прав.

Однак, у судовій практиці трапляються випадки коли, суд приймає позовну заяву про позбавлення батьківських прав від осіб, які не визначені ч. 1ст. 165 СК України, що призводить до перегляду таких рішень в апеляційній інстанції.

Для того щоб правильно визначити осіб, які мають право на звернення до суду з позовною заявою про позбавлення батьківських прав необхідно визначити позивача у даній категорії справ. Необхідно зазначити, що позивач у будь-якій цивільній справі – «це особа, яка ймовірно має спірне право і звертається до суду за захистом своїх порушених чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів» [5, с. 101].

Отже, позбавлення батьківських прав розглядається як засіб захисту прав та інтересів дитини, тобто міра, спрямована на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав дитини. Позов про позбавлення батьківських прав подається з метою захисту прав та інтересів дитини, яка є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин. Таким чином, в силу закону неповнолітня дитина виступає особою, яка бере участь у справі та займає правий статус позивача. Оскільки, остання не має повної цивільної процесуальної дієздатності, тому не має право самостійно звертатися до суду з позовною заявою про позбавлення батьківських прав, якщо вона не досягла 14 років, то відповідно до норм законодавства таку позовну заяву в інтересах дитини мають право пред'являти особи, які є законними представниками (ст. 39 ЦПК України), або відповідні органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України) [6].

Таким чином, особи, які мають право пред'являти позов про позбавлення батьківських прав відповідно до ст. 165 СК України є або законними представниками (один з батьків, опікун,

піклувальник), або органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор) [7, с. 34], або сама дитина, яка досягла 14 років.

Якщо особа, яка пред'явила позов про позбавлення батьківських прав щодо захисту прав та інтересів дитини, не входить до переліку осіб, які визначені ч. 1 ст. 165 СК України, то суд повинен застосовувати п. 2 абз. 3. Постанови пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.2009 № 2, в якій зазначається, «що звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законом, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя повертає заяву на підставі пункту 3 частини третьої статті 121 ЦПК, а якщо такий характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду – суд залишає заяву без розгляду з підстави, передбаченої пунктом 2 частини першої статті 207 ЦПК» [8].

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 121 ЦПК України суд повертає заяву у разі, якщо заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи.

На підставі вище викладеного, необхідно зазначити, що якщо позовну заяву про позбавлення батьківських прав подано від імені дитини, яка є позивачем у справі, особою, яка не входить до переліку осіб визначених ч. 1 ст. 165 СК України та в наслідок чого така особа немає відповідних повноважень на ведення справи, то суд повинен повернути таку позовну заяву.

Щодо відповідача, то відповідачем у справі про позбавлення батьківських прав є батьки або один з батьків (матір або батько) дитини (дітей) в залежності від того до кого пред'являється така позовна вимога.

Крім осіб, які мають право на звернення до суду з заявою про позбавлення батьківських прав, необхідно визначити осіб, які приймають участь у справі, що є однією із головних задач суду при здійсненні підготовки справи до судового розгляду. Отже, у справах про позбавлення батьківських прав можуть приймати участь треті особи. Так, наприклад, дід, баба інші родичі мають права пред'являти позов і вступити у розпочатий процес щодо розгляду справи про позбавлення батьківських прав з вимогою про визначення місця проживання дитини та вирішення питання про

передачу їм дитини на виховання, як треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору.

Крім пред'явлення позову у справах про позбавлення батьківських прав органи опіки та піклування в обов'язковому порядку приймають участь у справі про позбавлення батьківських прав для надання висновку по справі. Відповідно до положень ст. 19 СК України орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, що стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Орган опіки та піклування, якщо він бере участь у справі для надання висновку, то він обмежений правами та обов'язками, що визначені у ст. 31 ЦПК України. Тобто, орган опіки та піклування даючи висновок, має тільки загальні права, що визначені у ст. 27 ЦПК України в тому обсязі, які йому необхідні для надання такого висновку [9, с. 127-130].

Ще одним дискусійним питанням щодо розгляду справ про позбавлення батьківських прав є укладення мирової угоди. Не вдаючись до дискусій, вважаємо за необхідне підтримати точку зору тих авторів, які зазначають про неможливість застосування мирової угоди у справах із сімейних відносин, що виникають з майнових та особистих немайнових відносинах [10, 165]. Також не можна передати справу за договором на розгляд до третейського суду (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» [11]).

Щодо обов'язку суду приймати рішення про стягнення аліментів на утримання дитини у справах про позбавлення батьківських прав, то необхідно зазначити, що Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину» від 17.05.2016 № 1370-VIII [12] були внесені зміни до ст. 166 СК України, а саме абзац другої частини другої статті 166 виключено, яка передбачала, що одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. Натомість даної норми, доповнено ч. 3 ст. 166, яка зобов'язує суд приймати рішення про призначення аліментів одночасно з процедурою позбавлення батьківських прав. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при

розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав», передбачає право суду одночасно з позбавленням батьківських прав на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину (абз. 7 п. 16) [3].

Однак, положення ч. 3 ст. 166 СК України та абз. 7 п.16 вище наведеної Постанови суперечать ч. 1 ст. 11 ЦПК України, яка передбачає, що суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, в межах заявлених ними вимог. Крім того, цивільне процесуальне законодавство не містить не яких законодавчих приписів, щодо права суду вийти за дані межі у цивільному судочинстві. Це в свою чергу призводить до різних правових позицій науковців щодо можливості суду вийти за межі заявлених вимог, а також до різної судової практики у справах про позбавлення батьківських прав.

Не звертаючи уваги на існуючі суперечності, необхідно зазначити, що зміни які були внесені у ст. 166 СК України перш за все мають позитивні сторони, а саме вони направлені на:

- захист прав дитини, оскільки одним із головних завдань держави є саме захист прав та інтересів дитини;
- забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку. Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України (ст.8) [2]. Обов'язок батьків утримувати дітей виникає з моменту народження дитини та триває до моменту досягнення особою повноліття, незалежно від бажання учасників даних правовідносин. Законодавство зобов'язує батьків надавати коштів для нормального існування дитини. Це кошти, що витрачаються на харчування, одяг, навчання, оздоровлення дитини тощо [13, с. 43];
- посилення відповідальності осіб за реалізацію своїх батьківських прав, у випадку позбавлення їх батьківських прав. Оскільки, обов'язок батьків щодо утримання дитини до її повноліття зберігається і у випадку позбавлення батьківських прав батьків.

Також ч. 3 ст. 166 СК України надає право суду приймати рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України, у разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи,

позбавленої батьківських прав та зобов'язує останніх відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду. Внесення таких змін було зумовлено тим, що у судовій практиці існують не поодинокі випадки, коли при розгляді справ про позбавлення батьківських прав одного з батьків, інший, який залишався проживати разом з дитиною безпідставно відмовлявся від отримання аліментів, намагаючись тим самим відгородити дитину від батька (матері), який позбавляється батьківських прав та виховувати дитину самостійно. З приводу цього, справедливо зазначалось в Пояснювальній записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України» (щодо невідворотності обов'язку утримувати дитину особами, які позбавлені батьківських прав) [14], що в таких випадках дитина через нераціональне рішення одного з батьків може бути позбавлена належного фінансового забезпечення своїх потреб.

На підставі вище викладеного вважаємо, з метою усунення суперечностей між нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства, що в свою чергу призводить до порушення принципу диспозитивності цивільного судочинства та з метою захисту прав та інтересів дитини, за необхідне запропонувати зміни до ч. 1 ст. 11 ЦПК України та викласти її в наступній редакції:

«Суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог, крім випадків визначених законом і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі».

Відповідно до такої редакції, суд без порушення принципу диспозитивності цивільного судочинства, у виключних випадках, матиме право вийти за межі заявлених вимог, якщо це прямо передбачено законодавством [15, с. 19-20].

Висновки. На підставі проведеного дослідження, встановлено, що справа про позбавлення батьківських прав розглядається виключно у судовому порядку в цивільному судочинстві, у позовному провадженні з обов'язковою участю органів опіки та піклування для надання висновку по справі. Підтримано точку зору тих авторів, які зазначають про неможливість застосування мирової угоди у справах про позбавлення батьківських прав.

На підставі доктрин права та аналізу чинного законодавства визначено, що позивачем у справах про позбавлення батьківських прав є сама неповнолітня дитина, а особи, які мають право пред'являти позов про позбавлення батьківських прав відповідно до ст. 165 СК України є або законними представниками (один з батьків, опікун, піклувальник), або органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор). Крім того, додатково аргументовано, що суд відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 121 ЦПК України повертає заяву у разі, якщо заяву від імені позивача подано особою, яка не входить до переліка осіб, які мають право на звернення до суду з вимогою про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України), оскільки такі особи не мають повноважень на ведення справи.

Обґрунтовано доцільність законодавчих приписів щодо обов'язку суду приймати рішення про стягнення аліментів на утримання дитини у справах про позбавлення батьківських прав. У зв'язку з чим запропоновано внесення змін до ЦПК України, з метою усунення суперечностей між нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства, що в свою чергу призводить до порушення принципу диспозитивності цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 року № 3. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>.
5. Цивільний процес України : Підручник / За заг. ред. Р.М. Мінченка; ред. І.В. Андронов. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – 756 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
7. Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васильовського (Одеса, 8 квітня 2016 року) – Одеса : «Юридична література», 2016. – С. 33-36.

8. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – С. 3.
9. Волкова Н.В. Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб / Н.В. Волкова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Юридичні науки». – Випуск 6-1, Том 1. – 2014. – С. 127-130.
10. Советский гражданский процесс : Учебник для вузов по спец. «Правоведение»/ В.П. Воложанин, М.К. Воробьев, И.А. Земченко – М. : Юрид. лит., 1978. – 431 с.
11. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 року \\\ Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №35. – Ст. 6.
12. Закон України : Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину від 17.05.2016 № 1370-VIII
13. Аліменти дітям та батькам : Монографія / Л.В. Сапейко, В.А. Кройтов. – Харків : Ескада, 2008. – 160 с.
14. Пояснювальні записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України» (щодо невідворотності обов'язку утримувати дитину особами, які позбавлені батьківських прав) від 15.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52394
15. Волкова Н.В. Щодо обов'язку суду приймати рішення про стягнення аліментів на утримання дитини у справах про позбавлення батьківських прав / Н.В. Волкова // Особливості розгляду сімейних спорів : матеріали круглого столу (Одеса, 17 жовтня 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 18-20.

Волкова Наталія Васиївна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню окремих аспектів розгляду справи про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві. З урахуванням аналізу норм національного законодавства, основних доктринальних підходів та правозастосовної практики, визначено правову природу справ про позбавлення батьківських прав, статус позивача та відповідача у справах про позбавлення батьківських прав та правовий статус осіб, які мають право на звернення до суду з вимогою про позбавлення батьківських.

Ключеві слова: позбавлення батьківських прав, дитина, захист прав та інтересів дитини у судовому порядку, судовий розгляд, цивільне судочинство.

Волкова Наталья Васильевна

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛ О ЛИШЕНИИ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена комплексному исследованию отдельных аспектов рассмотрения дела о лишении родительских прав в гражданском судопроизводстве. С учетом анализа норм национального законодательства, основных доктринальных подходов и правоприменительной практики, определены правовая природа дел о лишении родительских прав, статус истца и ответчика по делам о лишении родительских прав и правовой статус лиц, которые имеют право на обращение в суд с требованием о лишения родительских.

Ключевые слова: лишение родительских прав, ребенок, защита прав и интересов ребенка в судебном порядке, судебное разбирательство, гражданское судопроизводство.

Volkova Natalya

SEPARATE ASPECTS OF CONSIDERATION OF CASES OF DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS IN CIVIL PROCEEDINGS

The article is devoted to the comprehensive study of certain aspects of consideration of a case concerning the deprivation of parental rights in civil legal proceedings. Taking into account the analysis of the norms of the national legislation, the main doctrinal approaches and law enforcement practice, the legal nature of the cases concerning the deprivation of parental rights, the status of the plaintiff and defendant in cases of deprivation of parental rights and the legal status of persons who have a right to apply to the court with the requirement to deprive the parent are determined.

Keywords: deprivation of parental rights, child, protection of rights and interests of the child in court, judicial proceedings, civil proceedings.